

ZARİF BEŞİRİ'NİN “ÜZBEK EDEBİYATI” ADLI ESERİ: BAKİŞ AÇISI-İÇERİK İNCELEMESİ

Bülent BAYRAM*

Öz: Tatar yazar, araştırmacı Zarif Beşiri'nin 1930 yılında yayımlanan *Özbek Edebiyatı* eseri bu alandaki ilk çalışmalardan biridir. Köklü bir yazı dili geleneğine sahip olan *Özbek edebiyatı* ile ilgili böyle bir eserin yazarının Tatar olması onu eseri dikeat çekici hâle getirmektedir. Çok hacimli bir eser olmasa da yazıldığı dönem, içeriği, yazarın değerlendirmeleri çalışmanın önemini artırmaktadır. Beşiri'nin *Çuvaş ve Uygur edebiyatları* konusunda yayımladığı benzer eserlerin yanı sıra *Çuvaş Kızı Enise* adlı bir de uzun öykü neşretmiş olması, onun bakış açısını da ortaya koymaktadır. *Özbek Edebiyatı* adlı eser bu bakımdan içeriği yanında Tatar aydınının Türk soylu halkların edebiyatına bakış açısını göstermesi bakımından da önemlidir. Aynı zamanda *Özbek edebiyatı* tarihçiliği için de ilk adımlardan birisi olması bakımından önemlidir. Bu makalede Beşiri'nin söz konusu eseri bu bakış açısı doğrultusunda değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Zarif Beşiri, *Özbek edebiyatı*, *Özbek halk edebiyatı*, *Özbekler*
The Work of Zarif Beşir Titled “Uzbek Literature”: Perspective-Content Examination

Abstract: The work "Uzbek Literature" published in 1930 by Tatarian author and researcher Zarif Beshiri was one of the first of its genre. However; The Tatarian roots of the author of such an important work about Uzbek Literature, which has a long tradition of written language, makes the study much more remarkable. Although it is not a voluminous work, the period it was written, its contents and the author's perspective increase the importance of the study. Besides Beshiri's similar studies about Chuvash and Uigur literatures, his publication of a long story named Chuvash Girl Enise reveals his perspective. In this respect, the work called Uzbek Literature, is also important for revealing the perspective a Tatarian intellectual to the literature of Turkic communities. It is also significant for its being one of the first steps for the history of Uzbek literature. In this article, Beshiri's work will be handled from this point of view.

Keywords: Zarif Beshiri, *Uzbek Literature*, *Uzbek Folk Literature*, *Uzbekes*

Giriş

Türkçe ve Türk edebiyatı, bütün Türk boylarını içine alacak bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde günümüzde çok geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmektedir. Bu geniş coğrafyada Türk boylarının önemli bir bölümü resmî devlet dili statüsünde gelişmiş bir yazı dili ve yazılı edebiyata sahiptir. Bir bölümü ise bu haklardan mahrum bir şekilde bir varlık mücadelesi vermektedir. Günümüzde yazı dili olarak karşımıza çıkan Türk şive ve lehçelerinin önemli bir bölümünün Çarlık Rusyasının son dönemlerinde başlayan ve Sovyet Rusyasının ilk döneminde devam ettirilen milliyetler politikasıyla da yakından ilgilidir. Bu dönem sadece yazı dillerinin oluşması bu yazı dilinin çevresinde yeni bir yazılı edebiyatın teşekkülü çerçevesinde değerlendirilemez.

* Prof. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Filoloji Fakültesi, KAZAKİSTAN / Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Kırklareli/TÜRKİYE., E-posta: bulent.bayram@ayu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7284-9597

Bu süreçler Türk aydınlarının düşünce dünyalarında da önemli değişikliklere sebep olmuş, kendileri ve çevreleri ile ilgili algılarında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin neticesinde günümüzde siyasi olarak bağımsız devletlere veya özerk bölgelere sahip olan Türk boyları da dâhil olmak üzere dil ve edebiyat eğitiminin sadece kendi yazılı edebiyatları çerçevesinde yoğunlaştığını görmekteyiz. Ortak Türk Edebiyatı olarak değerlendirilen ve Eski Türkçe ve Karahanlı Türkçesi dönemini içine alan devir dışında diğer Türk şive ve lehçelerinin müfredata dâhil edilmediği bir sürecin hâlen devam ettiği söylenebilir. Hâlbuki 20. yüzyıl başında Türk coğrafyasında özellikle Kazan, Bakü ve İstanbul gibi merkezlerde Türk dünyasına yeni bir bakış açısıyla yaklaşan aydınların yetiştiği bir ortam söz konusudur. Bu merkezler içerisinde de Kazan'da Ceditçi aydınların oynadığı rolü daha da ön plana çıkarmak gerekir. Bu dönemde Kazan merkezli çalışmalarda, süreli yayınlarda Türk dünyasının genelini ilgilendiren siyasi, kültürel, dinî, edebî meselelerin sadece kendi bölgeleri ile sınırlandırılarak ele alınmadığını görürüz. Bu bakımdan Kazan Tatar aydınlarının bütüncül bir bakış açısına sahip olduğu dikkat çeker. Bunun yanı sıra Kafkasya kökenli aydınların buradaki rolü de dikkatten kaçmamalıdır. Yusuf Akçura'nın Türkiye'de bulunduğu sıralarda Bulgarların İdil-Ural Tatarlarının ataları olduğunu söyleyen Şehabettin Mercanî'yi Malumat gazetesinde tanıtmayı, bu bakış açılarından sadece bir tanesidir (Akçurin, 1897: 69, 422, Özkaya: 2007). Akçura bunun dışında Türkiye'de yayımlanan Salname-i Servet-i Fünun dergisinde Türkleri bir bütün olarak ele aldığı "Türklük" makalesinde, Osmanlı dışındaki Türklerin siyasi ve edebî faaliyetleri hakkında teferruatlı bilgiler vermiş ve İsmail Gaspıralı'dan Mirza Fethali Ahundzade'ye kadar birçok aydını tanıtmıştır (Özkaya, 2011/285). Akçura daha sonra bu düşüncelerini genişleterek Türk Yılı 1928'i yayımlamıştır. Akçura'nın üstat olarak nitelendirdiği Tercüman gazetesinin mimarı, Türk dünyasının ve Cedit hareketinin yolbaşçısı İsmail Gaspıralı'nın da bütün Türkçülük bakış açısıyla yazmış olduğu Akgül Destesi adlı biyografik eseri de burada zikretmeden geçmemek gerekir. Gaspıralı, Tercüman gazetesinde tefrika edilen bu seri yazıda, Rusya Türklerinin modernleşmesinde rol oynayan aydınların kısaca biyografilerini vermiş ve onların Cedit Hareketi içerisindeki rolleri üzerinde önemli değerlendirmelerde bulunmuştur (Akınar, 2010: 29). Bütün Türkçülük anlayışı sadece Türk dünyasının muhtelif yerlerinde neşredilen gazete ve dergilerde vücut bulmaz, Osmanlı sınırları içerisinde yayımlanan İkdam, Sırat-ı Müstakim, Türk Yurdu gibi dergilerde de bu konuda birçok makale yayımlanır. Türkistan'da da Gaspıralı'nın takipçileri Mahmuthoca Behbûdî ve Abdurrauf Fitrat gibi yazarların da yazılarında biz bu bakış açısını görmekteyiz.

Bu bakış açısının Sovyetler Birliğinin ilk yıllarında da devam ettiğini görebiliriz. Ancak Stalin dönemindeki uygulamalar ve aydın kırımı ile bu dönemin kapandığını söylemek mümkündür. Başlayan yeni dönemde her Sovyet Cumhuriyeti veya Otonom Bölgesi kendi kabuğuna çekilmiş ve Türkoloji'den ancak bir parçası olarak kabul edebileceğimiz dar bir perspektiften kendi edebî dilleri ve edebiyatları çerçevesinde çalışmalar yürütmüşlerdir. Orta bir bakış açısının bulunacağı eserler ise özellikle 20 yüzyılın başında kalmıştır. Bu çalışmalar ve şahsiyetler bugün tekrar gündeme gelmeyi beklemektedir. Komşu Halklar Edebiyatı serisi içerisinde Çuvaş Edebiyatı (1928), Özbek Edebiyatı (1930) ve Uygur Edebiyatı (1931)'ni yayımlayan Zarif Beşiri bu akış açısı çerçevesinde dikkat çeken şahsiyetlerden biridir. Beşiri dönemin Tatar aydınları arasında yaygın bir şekilde görüleceği üzere o dönem için bilimsel kabul edebileceğimiz çalışmaları ile değil edebî eserleri ile de kısmen de olsa bütüncül bir yaklaşıma sahip bir aydındır. Bu makalede onun 1930 yılında Tatar Latin alfabesi ile

yayımlanmış olan Üzbek Edebiyatı adlı eserini onun bakış açısı ve içeriği bakımından değerlendirilecektir. Bununla da diğer eserleri gibi, o dönem için tarihî niteliğe sahip bir kaynak olmasına rağmen günümüzdeki çalışmalarda yeteri kadar kullanılıp zikredilmeyen bu eserin alana tanıtılması, içeriğinin ve bakış açısının genel hatlarıyla ortaya konulması hedeflenmektedir. Öncelikle Zarif Beşiri ve bakış açısı hakkında kısa bilgiler verilecek ardından Üzbek Edebiyatı adlı eseri genel bakış açısı, Üzbek edebiyatını sınıflandırma esasları, seçtiği şairler ve onların eserleri hakkındaki değerlendirmeler yapılacaktır.

Zarif Beşiri ve Türk Boylarının Edebiyatları

Zarif Beşiri (Zarif Şerafeddin oğlu Beşiri) 5 Mayıs 1888 tarihinde o dönem Kazan vilayetine bağlı olan (günümüzde Tataristan’ın Kaybiç rayonu) Çuti köyünde doğmuş ve 21 Ekim 1962 tarihinde Ufa’da vefat etmiştir. Hem Çarlık Rusyası hem de Sovyet Rusya döneminde yaşamış bir yazardır. Eğitim hayatında hem geleneksel mektepleri hem de yeni usulle eğitim verilen mekteplerde eğitim gören Beşiri’nin yazın hayatında okuduğu cedit mekteplerinin etkisini çalışmalarında görmek mümkündür. Çarlık Rusyasının baskılarından bunalan dönemin birçok aydını gibi o da yenilikçi hareketleri yazdığı eserleriyle de desteklemiştir. Beşiri’nin yazın hayatı da oldukça çeşitlidir. Şiir, roman, hikâye, deneme türlerinde çok sayıda eser kaleme alır. Kazan Muhbiri, Çükiç [Çekiç], Yuldız [Yıldız], Vakıt [Vakit] Şura, Sadat gibi Tatar matbuatının önemli süreli yayınlarında çalışır, yazılar yayımlar. Şiir kitapları Kazan’da, Orsk’ta Orenburg’da yayımlanır. Çok üretken bir yazar olması, zaman zaman onun dönemin aydınlarınca eleştirilmesine de sebep olmuştur. Bu yönüyle Beşiri, Abdullah Tukay tarafından da eleştirilir. Ancak Beşiri, çok yönlü edebî kişiliği ve eğilimleri ile ardında çok zengin bir külliyat bırakmıştır (bk. Galimov, 2017; Bayram, 2018a; 2019b). Makalede incelenecek olan eser ise yazarın Türk boylarının edebiyatları konusunda kaleme aldığı Çuvaş Edebiyatı, Üzbek Edebiyatı ve Uygur Edebiyatı serisinden biri olan Üzbek Edebiyatı’dır.

Doğup büyüdüğü köyün Çuvaşların da yoğun olarak yaşadığı bir bölgede olması sebebiyle yazar çocukluğundan itibaren Çuvaşçaya ve Çuvaş kültürüne aşına olarak büyümüştür. Bu ilişkinin neticesinde de Çuvaşlarla ilgili ciddi eserler kaleme almıştır. Çuvaş Edebiyatı (1928), Çuvaş Kızı Enise adlı romanı ve Çuvaşlar başlıklı seri yazıları onun Çuvaşlara ilgisinin en somut göstergeleridir. Yazar eserlerinde Çuvaşlara olan ilgisinin sıradan bir durum olmadığını sık sık dile getirmektedir. Tatar aydınları arasında çok fazla görülmeyen Çuvaşların karakterlerini ve kültürlerini övücü ifadeleri ile de eserlerinde farklı bir bakış açısı sergilemektedir (bk. Bayram 2018a).

Beşiri’nin bu bakış açısını yansıtan eserlerinin devamı olarak Özbek ve Uygur edebiyatları üzerine yazdığı eserleri görmekteyiz. Beşiri, Çuvaş, Özbek ve Uygur edebiyatları hakkında yazdığı üç eserini de Kürşi Halklar Edebiyatı üst başlığı ile yayımlamıştır. Çuvaşların Tatarların komşusu olmakla beraber Tatarların yaşadığı bölge itibarıyla komşusu olan Mari, Udmurt, Mordvin, Rus gibi halkların edebiyat ve kültürleri ile ilgili hiçbir yayın yapmamış olmasına rağmen Özbek ve Uygur gibi akraba olmakla beraber Tatarlara komşu olmayan iki Türk boyunun edebiyatını kaleme almış olması önemlidir. Elbette dikkat çekici bir başka husus da Başkurtları da tıpkı Çuvaşlar gibi komşu olmakla birlikte aynı kökenlerden gelen halk ise de çalışmalarına konu etmemiş olmasıdır. Bu konu da üzerinde ayrıca durulması gereken dikkat çekici bir noktadır. Bu nedenle Beşiri’nin komşu halklar edebiyatı serisinde yayımladığı üç eserin de Türk boylarına ayrılmış olmasının bilinçli bir tercih olduğu düşüncesindeyiz.

Çuvaş Edebiyatı adlı eserinde Çuvaşlarla ilgili düşüncelerinde bu tercihin izlerini bulmak mümkündür. 20. yüzyıl başında Rusya Türklerinin düzenlemiş olduğu kurultaylarda sadece Müslüman olan toplulukların katıldığı dikkate alındığında millî kimliğin din merkezli algılandığını görmekteyiz. Ancak Beşiri, Çuvaşlarla ilgili kaleme aldığı Çuvaş Edebiyatı, Çuvaşlar ve Çuvaş Kızı Enise romanı ile bu sınırları açık bir şekilde aşan öncü yazarlardan biri olduğunu söyleyebiliriz.

Beşiri'nin Çuvaşlarla ilgili olarak kaleme aldığı çalışmalarında doğup büyüdüğü bölge ile ilişkili olduğu açıktır. Ancak onun daha uzak olarak kabul edebileceğimiz Özbek ve Uygur edebiyatı konusunda yazdığı eserlerin önünü açan süreç, Türkistan'da çeşitli şehir ve kurumlarda yapmış olduğu görevlerle de ilişkilidir. Beşiri, 1913-1917 yılları arasında günümüzde Kazakistan sınırları içerisinde yer alan Kapal şehrinde öğretmenlik yapar, daha sonra Almatı şehrine taşınır. Burada Uygur gazetelerinde, Tatarca olarak yayımlanan Sadat adlı mizah dergisinde redaksiyonda bölümünde çalışır. 1918-1919 yıllarında yine günümüzde Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Yarkent şehrinde eğitim bölümü müdürü olur. Burada görev yaptığı süre içerisinde Uygur Türklerinin halk edebiyatı üzerine araştırmalar yapar. 1919 yılının sonlarında günümüz Özbekistan'ının başkenti Taşkent'in eğitim kurumlarında, gazete ve dergi redaksiyonlarında görev alır. Makalelerini, şiir ve denemelerini burada yayımlar. Orta Asya Devlet Üniversitesi bünyesindeki Rabfak (Рабочий факультет / İşçi Fakültesi)'ta Özbek, Uygur Türkçesi ve edebiyatı dersleri verir (Gaynullin, 2008: 9). Beşiri'nin Uygur ve Özbek edebiyatına olan merakı ve onlarla ilişkisi hayatının bu dönemdeki çalışmalarla ilgilidir. Yazarın bu döneme ait çalışmaları henüz ayrıntılı bir şekilde bilimsel araştırma konusu edilmemiştir. Özellikle Sovyet Döneminin ilk yıllarından itibaren şekillenmeye başlayan Türkistan coğrafyasının günümüzdeki siyasi, idari birimlerinin henüz tam anlamıyla ortaya çıkmadığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan henüz günümüzdeki bağımsız Kazak, Özbek, Kırgız, Türkmen edebiyatlarının müstakil bir şekilde ele alınmadığını görmekteyiz. Bu bakımdan onun Özbek ve Uygur edebiyatları üzerine yayımlanmış olduğu eserlerin öncü çalışmalar arasında yer alması gerektiğini söyleyebiliriz. Günümüzde bu bölgelerde edebiyat ve dil çalışmalarının tarihi geçmişlerinden ziyade günümüz dil ve edebiyatı çerçevesinde diğer Türk boylarının dil ve edebiyatlarından genel olarak bağımsız bir bakış açısıyla yapıldığı dikkate alındığında onun Özbek Edebiyatı ve Uygur Edebiyatı adlı çalışmaları farklı yönleriyle incelenmeyi hak etmektedir.

Beşiri, gerek Çuvaş Edebiyatı gerekse Türkistan'da görev yaptığı dönemdeki çalışmalarının meyvesi olarak görebileceğimiz Özbek Edebiyatı ve Uygur Edebiyatı çalışmalarını bir bakıma her Türk boyunu birbirlerinden ayrı yeni millî kimlikleriyle ortaya koyma ideolojisi üzerine kurmuş olan yeni dönemin bakış açısına bir anlamda uyacak müstakil edebiyat tarihleri kaleme almış olsa da 1937-1938 yıllarında zirveye çıkan Kızıl Kırgın döneminin uygulamalarından kendisini kurtaramaz. Beşiri, 1938 yılında tutuklanır ve beş yıllığına çalışma kampına gönderilir. Bir süre birçok aydının da sürgün cezasını çektiği Kolıma'da ve daha sonra da Başkurdistan ASSR'nin Belebey rayonlarında kalır. Rehabilitasyonun ardından 1956 yılında Ufa'ya döner ve burada yaşamaya devam eder. 21 Ekim 1962 tarihinde Ufa'da vefat eder (Yüziyev, 2001: 97).

Zarif Beşiri ve Özbek Edebiyatı

Özbek Edebiyatı adlı çalışması dışında onun Özbekistan'ın Devlet Yayınevi Uzbekgosizdat'ta yayımlanmış kitapları Faminizm (1925), Ala-Bola Çet (1929), Ağıya

Hanef (1929) hatta Özbekçe yayımlanmış Yefek Külmek (1927) adlı öykü kitabı da bulunmaktadır. Bu bakımdan onun Özbekistan’da edebiyatın farklı alanlarında da etkin olduğunu görmekteyiz. Ancak makalemizin kapsamı onun Özbek Edebiyatı adlı eseri ile sınırlıdır. Ancak diğer eserler de onun Özbek edebiyatına olan ilgisini göstermesi bakımından önemlidir.

Özbek Edebiyatı adlı çalışma Beşiri’nin Kürşi Halklar Edebiyatı serisi içerisinde yayımladığı ikinci eserdir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Beşiri’nin Türkistan’ın farklı şehirlerinde görev yaptığı süre içerisindeki birikimlerinin ve ilgisinin bir kısmını göstermektedir. Onun Çuvaş Edebiyatı adlı eseri Arap alfabesi ile Tatarca yayımlanmışken Özbek Edebiyatı adlı eseri yine Tatarca ancak dönemin Latin alfabesi ile yayımlanmıştır. Bu bakımdan da ayrı bir öneme sahiptir. Kazan’da Yanalif yayınevinden çıkan eser Kamil Yakub matbaasında 3000 tirajla basılmıştır. Kitabın dış kapağında basım yılı ile ilgili olarak 1930, iç kapakta ise 1929 tarihi de yer almaktadır. Zarif Beşiri’nin eserleri üzerine bugüne kadarki en kapsamlı çalışmayı hazırlayan S. Galimov Literaturno-Hudojestvennoye i Publitsistiçeskoye Naslediye Zarifa Başıri adlı çalışmasında onun eserlerinin bir listesini de vermektedir. Bu listede eserin yayım yerini Kazan yayım tarihini de 1929 olarak gösterir (Galimov, 2017). Eserin giriş kısmının sonunda yazarın düştüğü tarih ve yer bilgisine göre çalışma 13 Aralık 1927 yılında Taşkent’te tamamlanmıştır. Bu eser Beşiri’nin diğer çalışmalarıyla karşılaştırıldığında daha ayrıntılıdır (Beşiri, 1930).

Beşiri, bu eseri kaleme alma sebebini “Burada bizim isteğimiz, Özbek edebiyatının bugünkü durumu üzerinde daha sıkı bir şekilde durmak, onun devrime hangi şartlarda girdiğine bir göz atmaktan ibarettir.” cümlesiyle ifade etmektedir. Beşiri, Özbek edebiyatını Uygur edebiyatından sonra kökleri en derine giden edebiyat olarak tanımlar. Onun öneminin sadece eskiliğinde değil edebî kıymetinde olduğunu da altını çizer (Beşiri, 1930: 3).

Beşiri’nin bu eseri Özbek Edebiyatı Turında [Özbek Edebiyatı Hakkında] ana başlığı ile başlar. Bu ana başlık altında Özbek edebiyatını Özbek Çağatay Edebiyatı [Özbek Çağatay Edebiyatı], Saray Edebiyatı Devri [Saray Edebiyatı Devri], Kara Devir Edebiyatı [Kara Dönem Edebiyatı], Millî Devir Edebiyatı Yaki Ceditçilik Devri [Millî Dönem Edebiyatı ya da Ceditçilik Edebiyatı] alt başlıkları ile ele alır. Bazı bölümleri alt başlıklara da ayrılmıştır. Millî Devir Edebiyatı Yaki Ceditçilik Devri özellikle Ceditçilik dönemi edebiyatı ile ilgili kısa bilgilerin ardından 1917 devrimi öncesi ve sonrasını ele alacak şekilde Millî Devir Edebiyatının Uktyabrge Kilgen Göçleri [Millî Dönem Edebiyatının Ekim Devrimine Ulaşan Güçleri] ve Uktyabr Gölleri [Ekim Gülleri] başlıklarına ayrılmıştır. Çalışması Özbek edebiyatı ile ilgili bölümü genel değerlendirmelerin yer aldığı Gomumi Bir Karaş [Genel Bir Bakış] başlığı ile son bulmakta ve metin örneklerinin yer aldığı kısma geçilmektedir.

Özbek Çağatay Edebiyatı bölümde Özbek edebiyatının kökenleri Çağatay edebiyatına bağlanmaktadır. Beşiri’ye göre Özbek edebiyatı Türk-Tatar halkları içinde Uygur edebiyatından sonra en uzun tarihi geçmişe sahip olan edebiyat olarak kabul edilmektedir. Ancak onu değerli kılan sadece tarihî geçmişi değil aynı zamanda şiir sanatı, dilinin güzelliğidir. Özellikle Nevâyî döneminin üzerinden beş yüz yıl geçmiş olmasına rağmen sadece kendi döneminin değil Beşiri’nin eserinin yazıldığı dönem için de estetik, gelişmiş bir edebiyattır. Nevâyî döneminden daha önce Lütflü dönemiyle birlikte Çağatay edebiyatının kökenleri daha eskilere götürülebilmektedir. Ona göre, eski Özbek edebiyatı ile Çağatay edebiyatını da birbirinden ayırmak oldukça zor hatta

mümkün değildir. Dil, üslup, uyum, kuruluş, içerik bakımından çok ince çizgilerle ancak birbirinden ayrılmaktadır (Beşiri, 1903:3).

Görüldüğü üzere Özbek edebiyatı, Beşiri tarafından ancak Çağatay dönemi Türk edebiyatına kadar götürülebilmektedir. Uygur edebiyatı ile karşılaştırarak Uygur edebiyatından sonra Türk boyları arasında tarihi en eskilere uzanan ikinci topluluk olarak zikredilmesi dikkat çekmektedir. Çağatay dönemi öncesi eserlerin başka Türk toplulukları ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Beşiri'ye göre eski Özbek ve Çağatay edebiyatlarını birbirinden ayıran ince bir duvar gibi tanımladığı Şeybaniler dönemidir. Bu ayırım da dil, üslup ve uyumda değildir. Beşiri'nin saf sahra halkı olarak tanımladığı Şeybanilerin sadece içerikle ilgili yenilik getirdiğini belirtir. Şeybaniler onun ifadelerine göre sahra halkı olarak idareyi ele geçirmiş olmalarına rağmen pamuk, ipek yetiştiriciliğine devam etmiş; bununla birlikte yerleşik hayata devam eden başka Türk halklarının hayat, âdet ve dillerini de benimsemişlerdir. Yüzyıllarca gelişmiş, kökleşmiş Çağatay edebiyatını ve dilini onlar da benimsemişlerdir. Bu bakımdan da onları birbirinden ayırmak mümkün değildir (Beşiri, 1930: 3-4).

Beşiri'ye göre Özbek-Çağatay edebiyatı sadece tarihî bakımdan değil yaratıcılık bakımından da çok zengindir, bu nedenle onu tam anlamıyla incelemek için çok uzun bir süreye ihtiyaç vardır. Bu çalışma da birkaç ciltte ancak yapılabilecektir. Ancak onun amacı böyle kapsamlı bir çalışma yapma değildir. Bu eseri yazmadaki temel amacını “Burada bizim isteğimiz, Özbek edebiyatının bugünkü durumu üzerinde daha sıkı bir şekilde durmak, onun devrime hangi şartlarda girdiğine göz atılmaktan ibarettir.” şeklinde ifade eder (Beşiri, 1930: 3). Beşiri bu ifadelerinin ardından Özbek edebiyatının en gelişmiş devri olarak tanımlayıp ve Saray Edebiyatı Devri olarak adlandırdığı döneme geçer.

Ona göre Şeybaniler döneminden sonra Özbek-Çağatay edebiyatı Özbek edebiyatı adıyla gelişmeye başlar. Bu edebiyatın en gelişmiş zamanının da Ömer Han döneminde olduğunun altını çizer. Ancak bu edebiyat dil zenginliği ve sanat bakımından ne kadar gelişmiş olsa da içerik bakımından sarayın keyfi doğrultusunda geliştiğini belirtir. Sovyet ideolojisinin bakış açısına da uygun bir şekilde saray edebiyatı döneminin şairlerini saray çevresinde sarayın taleplerine uygun şekilde hareket ettikleri imalarıyla eleştirmektedir (Beşiri, 1930: 4-5).

Beşiri'nin 1928 yılında yayımlanmış olduğu Çuvaş Edebiyatı adlı eserindeki yaklaşımları ile karşılaştırıldığında Özbek edebiyatının dönemlerini, şairlerini, edebî yönelişlerini değerlendirirken Sovyet ideolojisini daha açık bir şekilde yansıttığını da söyleyebiliriz. Özbek edebiyatının dönemlerini değerlendirirken özellikle şairlerin ve yazarların devrimin yerleşmesi ve benimsenmesi için neler yapıp yapmadıkları konusu Beşiri'nin temel kıstaslarından birisi olarak eser boyunca gündemde tutulacaktır.

Ömer Han'ın iktidarından sonra Rusların bölgeyi hâkimiyetleri altına alması Beşiri tarafından yeni bir edebî dönem olarak da kabul eder. Bu dönem Beşiri tarafından Kara Devir Edebiyatı olarak adlandırılır. Aynı zamanda Ömer Han döneminde de aksayan edebiyat hayatına bir darbe daha vurulduğunu söyler. Bu dönemde edebiyat temel çerçeveden gelişmiştir. Bir yandan Çarlık idaresinin talepleri doğrultusunda gelişmekte diğer yandan da medrese odalarında yayılmaktadır. İlk akım din adamlarının paraya tamahlarının ve idareye dalkavukluk yapmalarının eleştirisi üzerine kurulmuştur. Eski dönemde hanların şairleri kendilerini övdürmek amacıyla kullanmaları gibi bu dönemde de din adamlarının idarecilerin talepleri doğrultusunda halkı hurafeler yoluyla

cahilliğe, tembelliğe sevk etmektedirler ve onları yok oluşa doğru sürüklemektedirler. Bunun özellikle Türkistan Valiliği tarafından çıkarılan Türkistan Vilayeti Geziti ile yayımlanıp dağıtılan küçük risaleler ve broşürler vasıtasıyla gerçekleştirildiğinin altını çizer (Beşiri, 1930: 5).

Bu gazete ve buradaki bazı yayınlar Beşiri tarafından inceleme bölümlerinde birkaç kez daha eleştirilerek zikredilecektir, eleştirilerin odağında yer alacaktır. Burada Dihkançılık Risalesi örneğiyle bu eleştirilerini somutlaştıracaktır. Bu tür anlatmaların en büyük kahramanlarının şeytanlar, peygamberler, kutsal öküzler olduğunu eleştirel bir şekilde kaydeder. “Âdem peygamber öküzü tarla sürmek için koşar. Öküz ise yürümez. Çünkü şeytan ‘Neden insana hizmet edip ömrünü harap ediyorsun!’ diyerek onu yoldan çıkarır. Bu arada Cebrail gelip insan ile öküz arasında bir sulh yapar. Öküz de yürür gider.” Beşiri’ye göre bu tür anlatmalar Özbekleri dinî duygular üzerinden daha çok pamuk ektirip onların Rus zenginlerinin fabrikalarına ucuz yollu pamuk temin etmeleri için uydurulmuştur. Hâlbuki çiftçileri bilimsel yollarla pamuk ekmeye teşvik, çiftçiliği de aynı yolla geliştirme söz konusu değildir. Çünkü bu yollar tercih edilirse çiftçi bilinçlenecek ve kendi güçlerinin farkına varacaklardır (Beşiri, 1930: 6).

Yine dönemin ideolojisine uygun olarak sınıf mücadelelerini özellikle alanlar ve satanlar çerçevesinde gündeme getirir. Sınıf çatışmalarının din ve hurafe ile de karışık bir çayhane edebiyatına dönüştüğünü de ifade eder. Bu edebiyat ürünlerinin taş basma şeklinde çoğaltılıp çeşitli dükkânların önlerine yapıştırılmaktadır. Beşiri tarafından yine dinî içerikli eserler eleştirilmektedir. Özellikle ticaretin peygamberden ölçmenin / tartmanın Cebrail’den kaldığı yönündeki anlatmaya dayanarak satıcıların ticaret aracılığıyla halkı soymalarının, Türkistan’ın ticari sisteminin ilahi bir işmiş gibi yansıtılmaya çalışıldığını ima ederek sert bir şekilde bu durumu eleştirir (Beşiri, 1930: 6-7).

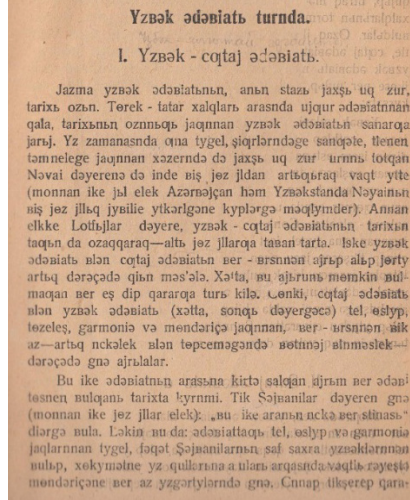
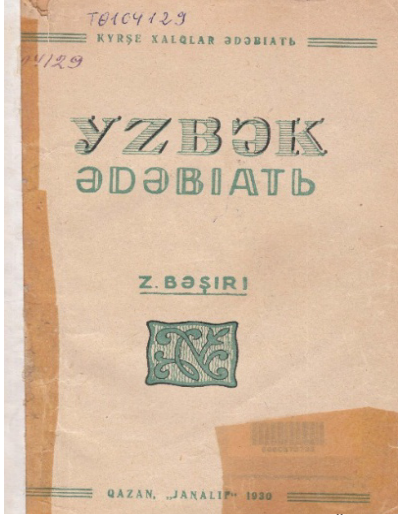
Bu düşünceleri doğrultusunda Beşiri Türkistan Vilayeti Gazetesi’ni hedef tahtasına oturtmaktadır. Bu gazetede evliya menkıbeleri yayımlanmakta hatta Tavalla adlı şairin Kurapatkin’e Türkistan Vilayetinin Sevgili Atası adlı bir şiirini neşretmektedir. O bu durumu kara mevzularda şiir yazmak olarak eleştirir. Şerif Huça ve Damolla Vaslî gibi şairlerin de bu tür şiirlerinin olduğunu zikreder (Beşiri, 1930: 7).

Beşiri’nin Kara Devir Edebiyatı başlığının ardından Höcreler Edebiyatı olarak adlandırdığı dönem gelir. Bu dönemde hücre şairleri ahlaki olarak sorunlu şiirler kaleme almakta bunları taş basmalarda yayımlatmaktadır. İlginç bir şekilde bu sapkınca fikirlere karşı ne Rus idaresinin temsilcileri Kurapatkin ile General Kaufmannar ne de Buhara, Semerkand, Hive ve Taşkent’in din uleması hiçbir şekilde harekete geçmezler. Beşiri bu dönem edebiyatını sadece konusu bakımından eleştirmez. Uzun yüzyıllar boyu işlenip gelişmiş olan edebî Çağatay Türkçesinin de bozmaya başladıklarını örneklerle ortaya koymaya çalışır ve eleştirir (Beşiri, 1930: 7).

Beşiri’nin Özbek edebiyatının diğer dönemlerine bakış açısında eleştirel yaklaşımlarının merkezinde dönemin Sovyet ideolojisinin etkilerinin olduğu açıktır. Cedit hareketi çevresinde gelişen dönemi ele aldığı Millî Devir Edebiyatı Yaki Ceditçilik Devri [Millî Dönem Edebiyatı ya da Ceditçilik Edebiyatı] bölümü ise çalışmasının daha kapsamlı açıklamalarının yer aldığı bölümüdür. Eserin geneli dikkate alındığında bu dönem öncesini dönemin Sovyet ideolojisine uygun olarak eleştirdiği ve kaleme aldığı dikkat çekmektedir. Bütün bunlara rağmen Stalin’in büyük bir aydın kitlesinin yok edilmesiyle sonuçlanan Kızıl Kırgın döneminde tutuklanmasının ve

sürgüne gönderilmesinin sebepleri arasında Ceditçi aydınlara ve onların fikirleri çerçevesinde gelişen edebiyata bakış açısı olabilir.

Beşiri, bu bölüme “1905-1906’dan sonra Türkistan’ın yerli tüccar ve zenginleri ile millet faydasını anlayan okumuşları arasında millî burjuva hareketi başlar. Millî ticareti yabancıların eline bırakmama, millî kapitalizmi geliştirme duyguları ortaya çıkar. Bununla birlikte ona hizmet etme yolunda millî edebiyat da yavaş yavaş ortaya çıkar.” cümleleriyle giriş yapar (Beşiri, 1930: 8).

Zarif Beşiri'nin Üzbek Edebiyatı adlı kitabının kapağı ve ilk sayfası

Bu dönemi diğerlerinden en açık şekilde farklı kılan hususlar Özbek hayatında bulunan eski âdetlerin, eski usul mekteplerin sert bir şekilde eleştirilmesidir. Bu dönemin Özbek aydınları yeniliğe, yenilikçi hukuka, ticarete, Batıcılığa, ahlakı inşa etmeye yönelmişlerdir. Ancak bu dönem şair ve yazarlarının temel talepleri millî bağımsızlık, millî ticaret, millî sanat kapitalini oluşturmak ise de din ile olan münasebetleri farklıdır. Onlar dini yenilenebilir, hür, aktif bir şey olarak kabul etmekte ve bunun için de mücadele etmektedirler. Beşiri'ye bu dönemi başlatan şahsiyetler Mahmudhoca Behbüdi ve Abdurrauf Fıtrat'tır. Bunların ardında Abdülhamit Süleymanoğlu Çolpan, Gulam Hekimzade, Abdullah Avlanî, Abdullah Kâdirî gibi şahsiyetler üzerinde durmaktadır (Beşiri, 1930: 10-16).

Beşiri dönemin güçlü kalemlerinden Abdurrauf Fıtrat'ın devrim öncesi eserlerinin sayısının çok olmakla birlikte bunların önemli bir bölümünün Farsça olduğuna sadece birkaçının Özbekçe olduğuna dikkat çeker. Onun özellikle Buhara emirine ithaf ettiği eserinin sadece Özbek edebiyatı tarihinde değil bütün Orta Asya millî devrim hareketi tarihinde önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çeker. Bu eserde Buhara hükümetinin kurulmasını eleştirip dönemin kusurlarını emir çevresindeki din adamları ve kadınları hedef tahtasına oturtur. Beşiri'ye göre bununla ulaşmak istediği emire etki edip değişimin yolunu açmaktır. Ancak Abdurrauf Fıtrat, bu yolla hedefine ulaşamayacaktır. Her şeye rağmen Fıtrat, millî devrim hareketi yolunda hikâye, şiir, bilimsel eserler kaleme aldığını bu eserlerinin Bakü ve İstanbul'da yayımladığını kaydeder. Onun Halife-yi İslam yani Türk padişahına hitabı da Beşiri'nin dikkatinden kaçmamıştır. Beşiri bu dönemin en güçlü şairi olarak Çolpan'ı, en güçlü hikâyecisi olarak da Abdullah Kâdirî'yi gösterir (Beşiri, 1930: 8-9).

Beşiri bu dönem edebiyatını devrime giden yolda bir geçiş olarak kabul etmektedir. Bu dönemle ilgili olarak onun yazdıklarında özellikle millî edebiyat dönemi aydınlarının Özbek hayatındaki eski kötü âdetleri, eski usul mekteplerin eleştirmelerini beğenmekle birlikte eleştirdiği hususlar da bulunmaktadır. İnsanları yeni usul mekteplerde okumaya, ticarete, Avrupalılığa, ahlaki düzelmeye teşvik etmektedirler. Ancak bununla birlikte bu şairler ve yazarların asıl amaçları millî bağımsızlık, millî burjuvaziyi doğurma ise de dini de silah olarak kullanıp ondan faydalanma yoluna gittikleri dikkat çekmektedir. Ona göre din konusunda kara devir edebiyatı temsilcileri ile millî edebiyat arasında sadece tek bir farklılık vardır. Millî dönem edebiyatçıları dini, yenilikleri kabul eden, hür, gelişmeci özellikleriyle göstermeye çalışmışlardır. Hâlbuki kara devir edebiyatçıları dini ruhu öldürme, hayatı söndürme yolunda bir araç olarak kabul etmişler ve aracı olarak kabul ettikleri dini, feodalizmi korumak için fakir halka karşı kullanmışlardır. Her iki taraf da edebî eserlerinde bu görüşlerini açık bir şekilde yansıtmışlar ve birbirlerini kâfirlikle suçlayıp makaleler, şiirler yayımlamışlardır (Beşiri, 1930: 9)

Millî edebiyat dönemi birinin kapanmasının ardından birinin çıktığı ondan fazla gazete ve dergi gibi süreli yayın yayımlanmıştır. Milliyetçi şair ve yazarlarının yetişmesinde bu süreli yayınlar önemli rol oynamıştır. Ancak Beşiri bu alanlardaki gelişmelere rağmen millî edebiyat devrinin sanat bakımından da hacim bakımından da ciddi bir gelişme olmadığını altını çizer. Devrim dönemi edebiyatına ancak birkaç tiyatro, birkaç şiir ve hikâye ile girildiğini söyleyerek ciddi bir eleştiride bulunur (Beşiri, 1930: 9-10).

Beşiri, Millî Devir Edebiyatının Uktyabrga Kilgen Köçleri başlığı altında millî edebiyat dönemi sanatçılarının birçoğunun Sovyet Döneminde dil ve edebiyat meselelerinin çözümü için çalıştığını belirtir. Ancak bütün bu gayretlere rağmen sanat çevresinin sanat sanat içindir düşüncesiyle çalışmanın ve bunun arkasına sığınmanın, dil, üslup, sanatın yanı sıra ruh ve mana bakımından da Çağatay döneminin fikirlerine dayanmanın, millet, vatan kaygısı, pessimizm, bir şeylerden yakınma, geçmişe özlemin genel olarak öne çıktığını belirtir. Burada Çağatay Göringi adlı birliğin faaliyetlerinin öne çıktığını söyler. Bu birlik Çağatay edebiyatını her yönüyle ön plana çıkarmakta, bu dönemi bir ideal dönem olarak ileriye sürmekte ve Özbek edebiyatını bu dönem üzerine kurmaktadır. Beşiri'ye göre bu süreç 1929 yılına kadar devam etmiştir (Beşiri, 1930: 9-10).

Beşiri, Çağataycılarının yolbaşçılarından biri olarak tanımladığı Abdurrauf Fıtrat'ı da çok sayıda eser vermekle beraber Sovyet devrimini yeteri kadar destek vermediği için eleştirmektedir. Onun şiirlerinin asıl konusunun aşk, muhabbet, sevgi olduğunu bazı şiirlerinde devrimci fikirleri yer almakta ise de bunlar millî bağımsızlık ve İngiltere düşmanlığının ötesine girmemiştir. Ayrıca "Sovyet devrimi ve onun yerleşmesi konusunda sessizdir." diyerek Fıtrat'ı eleştirir (Beşiri, 1930: 11).

Beşiri'nin şiir alanında millî edebiyat döneminin zayıf bir şekilde devrim dönemine giren karakteri olarak tanımladığı Çolpan, ona göre Sovyet döneminde sanat bakımından müdhış bir gelişme göstermiştir. Onun dil, üslup, sanatta ulaştığı seviyeyi Abdullah Tukay ve Derdmend ile denk olduğunu da belirtmektedir. Beşiri, Çolpan'ın edebî yetkinliği bakımından başka şairlere örnek olduğunu kabul ettiyse de eserlerinin ideoloji içeriği bakımından onu eleştirmektedir. Ona göre Çolpan, devrim sonrasında eserlerinin içeriği bakımından bir gelişme gösterememiştir (Beşiri, 1930: 12 -13).

Beşiri'nin üzerinde durduğu bir başka şair de İlbek (Meşrik Yunus)'tir. Beşiri onu çok eser veren ancak sanat bakımından yetersiz bir edip olarak tasvir eder. Onun şiirlerinde vatan, millet kaygısı, bir şeylerden memnuniyetsizlik, bir şeyleri bekleme, geçmişe özlem duygularının yer aldığı da Beşiri'nin dikkatini çekmektedir (Beşiri, 1930:14)

Ekim Devrimine ulaşan bir başka edebiyatçı olarak Beşiri hikâye ve roman türü eserleri ile öne çıkan Abdullah Kâdiri'yi zikreder. Onun sanatı özellikle devrim sonrasında çok gelişmiştir. Uzun romanlarında ele aldığı devri gerçekçi bir şekilde canlandırmaktadır. Dili, üslubu, manası ile eserlerinin okurlarını etkilediğinin altı Beşiri tarafından çizilir. 1923 yılında yazdığı Ütken Küner adlı üç bölümlük romanın da etkileyici bir üsluba sahip olduğunu belirtmekle birlikte onun da yakın dönemleri ele almadığı, Devrim sonrası ile ilgili eserler vermediği Beşiri tarafından eleştirilmektedir. Mizah, eleştiri eserlerini bu romanlarıyla karşılaştırdığında daha gerçekçi ve devrim açısından da daha faydalı bulunmaktadır (Beşiri, 1930: 15).

Sovyet dönemi edebiyatını Beşiri Uktaber Gölleleri [Ekim Gülleri] başlığı altında verir. Onun ifadelerine göre 1923-1924 yıllarında Basmacılık hareketi gücünü kaybetmiş ve Sovyet rejimi hâkimiyetini bölgede sağlamlaştırmaya başlamıştır. Aynı yıllarda Gayretî ve Altay (Bâis Kariyev) Sovyet döneminde açan iki çiçek olarak meydana çıkmıştır. Bunların ardından eski edebiyatın bırakmış olduğu kötü mirası ortadan kaldıracak yeni, genç şairler ve yazarlar görünmeye başlayacaklardır. Bunlar arasında da Mirtimir Rahimî, Algış, Tuygın, Latif adlarını sıralar. Beşiri'ye göre bu iki genç şair bir bakıma Devrimin türküsünü söylemeye başlamıştır. Gerçek Özbek çiftçilerinin dili ile onların üslubuyla onların mutluklarını, dileklerini dile getirmeye başlamıştır. Bu şairleri diğerlerinden ayıran en önemli hususiyetleri sanat, dil açısından gelişmişlikten ziyade gerçekçi bir şekilde eser kaleme almış olmalarıdır (Beşiri, 1930: 17).

Beşiri eserinin bu bölümünde Çolpan ve Gayretî karşılaştırmasını da verdikleri eserler üzerinden yapar. Gayretî'nin edebiyat alanında faaliyet göstermeye başladığı dönemde Çolpan Bozılğan İl şiirini yazmıştır. Gayretî ise buna karşılık Tözilgen İl şiirini kaleme alır. Din, mezhep, molla eleştirisi yapan Gayretî, Beşiri tarafından övülmektedir (Beşiri, 1930: 18-19).

Bununla birlikte Altay ve Gayretî'ye dönemin bir başka şairi Aybek de katılır. O, sanat, dil zenginliği, duygu güçlülüğü bakımından ilk ikisinden daha üstündür. Ancak o Çolpan Mektebi'nin bir üyesidir. Ancak o vatan millet diyerek üzülmemekte muhabbet, sevgi ve yâr üzerine şiirleriyle ortaya çıkmaktadır. Ancak o realist eserleriyle de yeni bir açılım yapmaktadır. Beşiri'ye göre Jir Kimniki, Üzbekistan Öçin şiirleri yeni ümitler doğurmaktadır. Mirtemir, Rahimî, Alkış, Hasiyet Tillehanova, Aydın Manzure, Sabire Haldar, Kâmil Geliyev, Ziya Segit, Ahmet, Baiş gibi isimler de onun bu bölümde kısaca değindiği isimlerdir. Ancak bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmemiştir (Beşiri, 1930: 19-20).

Beşiri bu bölümde sadece yazar ve şairlerden değil Kızıl Galem adıyla Semerkand şehrinde kurulan bir edebiyat birliğinden de bahseder. Aynı zamanda Taşkent'te de bir genç proleter yazarlarının birliği de faaliyet göstermektedir (Beşiri, 1930: 20).

Beşiri, Gomumi Bir Karaş adlı bölümle kitabının bir bakıma inceleme bölümünü tamamlamıştır. Genç Özbek şairleri eserlerinde köylü hayatını alıp, proleter ideolojisi ile canlandırmaya çalışmış ya da onların isteklerini onların ruhunu seslendirmişlerdir. Ancak işçi sınıfına ithaf edilmiş orijinal eserler henüz yoktur. Bunun yanı sıra kadının

özgürlüğü problemi de Tatarlarla karşılaştırıldığında büyük yer tutmaktadır (Beşiri, 1930:21).

Modern Özbek edebiyatında propaganda henüz gelişmemiş, hayatı gerçek tiplerle canlandırma çok zayıf, uzun manzumeler seyrek. Ancak bunların yanında roman ve hikâyecilik oldukça gelişmiştir. Şairler arasında realist üslupta eserler verme yolunda mesafe almışlarsa da birçoğunda romantizm ve sembolizmin tesiri hâlen devam etmektedir (Beşiri, 1930: 20-21).

Beşiri genel bir değerlendirmeye inceleme bölümünü sonuçlandırır. Burada ulaştığı sonuçlar genel olarak şu şekildedir: Özbek edebiyatı nitelik ve nicelik, ideoloji bakımından gelişmektedir. Şekil bakımından da değişiklikler görülmeye başlar. Serbest vezinle yazan şairler görülmeye başlar. Serbest vezin, serbest ölçü ile sadece gençler değil eski şairler de yenilikler ortaya koymak adına uğraşırlar. Millî edebiyat dönemi ile karşılaştırıldığında da bu dönem şairlerinde tamamen başka bir teknik de görülür. Diğer yandan Özbek edebiyatını ideolojik bakımdan sağlam temellere oturtma süreci devam etmekteyken tenkit de bugüne kadar gelişmemişken çok keskin, bilimsel tenkitler olmasa da Çolpan gibi şairlerin eserleri bu dönemde tartışılmaya açılmıştır. Bu dönem için bu kritikler önemlidir (Beşiri, 1930: 22).

Beşiri Özbek edebiyatının tarihi gelişim sürecini kısaca ele aldığı bölümlerin tamamlanmasının ardından yazar ve şairlerin eserlerinden örneklerin yer aldığı bölüme geçer. Bu bölümde yer alan edebiyatçı ve eserlerinin listesi de şu şekildedir:

Abdülhamit Süleymanoğlu Çolpan'ın "Su", "Bu Cırnin kışı", "Juvanırğa Tiley", "Şark Kızı", "Avırganda", "Binefşe", "Söygen Çağlarda", "Sizge",

Abdurrauf Fıtrat'ın "Ügit", "Şerg", "Nige Bolay", "Açulanma Digen İdin",

İlbek Meşrig Yunusov'un "Yaz Köni", "Çımjan Tavına", "Songı İsirü", Kızıl Gaskernin Milli Çeslerine", "Cedit Karavay",

Şakir Süleyman'ın "Kotılış Jalkını", "Dingizde", "Songı Möhebbet", "Kızlar Behiti",

Batu'nun "Uynav", "Söyiniç Köyleri", "Fergana Yeşlerine",

Gayreti'nin "Minim Toygılarım", "Kem Ösip", "Dala Yulında", "Singilime", "Şagir", "Yeş Jörek Gisiyani"; Altay (Bais Kariyev)'in "Galem", "Maşına", "Kürinişke", "Meshere İmiş", "Jaz Köninde"; Aybek'in "Yeş Yulçı", "Bakçaçı Kızı", "Tan", "Çir Kimniki", "Köz Bilen Kız", "Yarım Kaldı Yırakta", "Üzbekstan Öçin"; K. Ragimi'nin "İndi Avıllar", "Avıru Kız", "Alkış"; Tuygın'ın "Künilim"; Aydın-Manzure'nin "Çın Kayıt-Uktyabr Köni", "Apama"; Uktay'ın "Dihkan Jırı"; Mir Timir'in "Songı Hat", "Yaktı Könnin Yulbaşçısı Bul-ulım!"; Hasiyet Tillehan Kızı'nın "Uyanu Yırı", "Bir Haber"; Sagadet'in "Minim Tileğim"; Jolkınbay (Abdulla Kadiri)'nin "Çakıçlık-donosçılık" (romandan bir parça), "Galvek Mehzumnen Hatire Defterinnen"; Ahmet Bayış'ın "Çir Kolları", "Şire Hana"; Kamil Galiyev'in "Gabakhane Nemayendesı"; Sabire Haldar Kızı'nın "Yanalık"; "Gorban'ın "Alma Atu" adlı eserlerinin bir bölümünün tamamı roman gibi uzun soluklu eserlerin de bazı kısa parçaları Beşiri tarafından çalışmada verilmiştir. Bu eserler Tatar Türkçesine uyarlanarak verilmiştir.

Sonuç

Zarif Beşiri Çuvaş Edebiyatı üzerine yazmış olduğu eserlerinin yanı sıra Özbek Edebiyatı ve Uygur Edebiyatı adlı çalışmalarıyla o dönem için önemli sayılabilecek

eserlere imza atmış bir şahsiyettir. Günümüz için basit olarak kabul edilebilecek Üzbek Edebiyatı da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ancak bu eseri tarihî bir değerinin olduğunu belirtmek gerekir. Beşiri bu eseriyle özellikle Sovyet sonrası döneminde yeniden kurgulanan bölgenin edebiyat araştırmaları ve edebiyat tarihçiliği için ilk kabul edilecek eserlerden birine imza atmıştır. Sovyet dönemine kadar büyük Türkistan'da hâkim olan yazı dili ve edebiyat geleneği Çağatay Türkçesi üzerine şekillenmişken Sovyet döneminde Çarlık Rusyası döneminde temelleri atılan yeni alfabeler, yeni edebiyatlar, yeni milletler belki daha sonrası için yeni ülkeler politikalarına uygun olarak yeni bir gelenek inşa edilmiştir. Üzbek Edebiyatı adlı çalışma günümüz Özbek edebiyatının geçmişini ve o dönem için çağdaş evresini ele alan, onu sınıflandıran, değerlendiren, önemli şahsiyetleri hakkında bilgi ve onların eserlerinden örnekler sunan kısa bir edebiyat tarihi ve antolojisidir. Bu eserde daha önce yayımlanmış olduğu Çuvaş Edebiyatı ile karşılaştırıldığında Sovyetlerin ideolojisinin edebiyatçı ve eser değerlendirmelerinde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Beşiri bir Tatar aydını olarak bir yandan Özbek edebiyatı üzerine eser vermekle bir bütüncül bakış açısını yansıtmaktayken diğer yandan da yeni sistem dolayısıyla her Türk boyunun kendi dili ve edebiyatı olduğu düşüncenin de ilk eserlerinden birini vermiştir.

Kaynakça

- AKÇURA, Yusuf (2011), "Türklük", (Haz. Yılmaz Özkaya), **Türk Yurdu Dergisi**, Mayıs 2011, Cilt: 31, Sayı: 285.
- AKÇURİN, Yusuf, (1897), "Kazan Ulemasından Mercanî Efendi", **Malumat**, 30 Kanunisanı 1312, S. 69: 421-422.
- AKPINAR, Yavuz, (2010), "İsmail Gaspıralı'nın "Akgül Destesi" Adlı Biyografik Eseri", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Sayı: 29: 7-34.
- BATULLA, R. (2007), *Urinnarı Cennette Bulsun! Merhum Şehisleribiz Turında Mersiyeler, Hetireler*, Kazan: Ruhiyat.
- BAYRAM, Bülent (2018a), *Zarif Beşiri ve Çuvaş Edebiyatı (İnceleme-Metinler)*, İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- BAYRAM, Bülent (2018b), "Tatar Yazar Zarif Beşiri ve Edebiyat Tarihçiliği Üzerine Değerlendirmeler", *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu / (8-10 Kasım 2018)*, İstanbul: Motif Vakfı Yayınlar: 82-91.
- BEŞİRİ, Zarif (1928), *Çuvaş Edebiyatı*, Kazan: Tatarstan Devlet Neşriyatı.
- BEŞİRİ, Zarif (1930), *Üzbek Edebiyatı*, Kazan: Yanalif.
- BEŞİRİ, Zarif (1931), *Uygur Edebiyatı*, Kazan: Yanalif.
- GALİMOV, S. (2012), "Natsionalnoye v Tvorçestve Zarifa Başiri Na Materiale Oçerkov 'Çuvaşlar' (Çuvaşi) i Povesti 'Çuvaş Kızı Enise' (Çuvaşskaya Devuşka Anisa)", *Çuvaşi i İh Sodedi Etnokulturnıy Dialog v Prostranstvenno-Vremennom Kontinuumе - Materialı Mejregional'noy Nauçno-Praktičeskoj Konferentsii (s. Çeboksarı, 15-16 Noyabrya 2011 g.)*, Çeboksarı: Çuvaşskiy Gosudarstvennyy İnstitut Gumanitarnıh Nauk: 49-58
- GALİMOV, S. (2017), *Literaturno-Hudojestvennoye i Publitsistiçeskoje Naslediye Zarifa Başiri*, Kazan: İYALİ im. G. İbragimova AN RT.
- GALİMULLİN, F. (2004), *Tabigıylıkke Hilafıuk: (XX Gasırnın 20-30 Yıllarında Tatar Edebiyatnın Üşiş Üzinçelikleri)* Kazan: TKN.
- GAYNULLİN, M. (1958), "Zarif Beşiri ", *Beşiri Z. Saylanma Eserler*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı: 3-8.
- ÖZKAYA, Yılmaz (2007). "Rusya Müslümanlarının Türkiye'de Tanıtılmasında Yusuf Akçura'nın Rolü", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, Ankara TDK Yayınları. S. 23.
- YÜZİYEV, N. (2001), *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 19 Tatar Edebiyatı III*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.